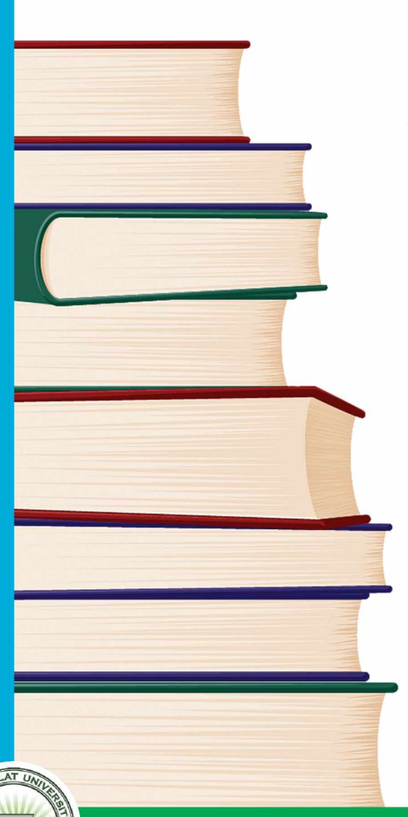
ISSN: 2181-1741 (print)
ISNN: 2181-1725 (online)
2024 / № 5

FILOLOGIK TADQIQOTLAR:
TIL
ADABIYOT
TA'LIM

Philological research:
LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

Филологические исследования:
ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

pholologicalresearch.uz

TERMIZ DAVLAT UNIVERSITETI

ILMIY-INNOVATSION JURNAL

ТЕРМИЗ ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA’LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

Илмий-инновацион журнал

Jurnal OAK Rayosatining 2022-yil 30-sentabrdagi 325/6-son qarori bilan filologiya fanlari bo‘yicha doktorlik dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro‘yxatiga kiritilgan

2021-yildan buyon nashr etiladi

2024/ № 5

Termiz – 2024

Muassis:
Termiz davlat universiteti

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

ILMIY-INNOVATSION JURNAL

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan 2020 yil 19 oktyabrda 1122 raqami bilan ro‘yxatga olingan. Matnlarda foydalanilgan misol, ko‘chirma va ma’lumotlar aniqligi uchun mualliflar javobgardir. Jurnaldan ko‘chirib bosilganda manba qayd etilishi shart.

Bosishga ruxsat etildi: 19.10.2020
Qog‘oz bichimi: 70x85
Bosma tabog‘i: 5.94
Ofset bosma. Ofset qog‘ozi
Adadi: 100
Bahosi kelishilgan narxda
Buyurtma: 155-son

«TerDU bosmaxonasi»da chop etildi
Termiz shahri, Barkamol avlod ko‘chasi, 43-uy

Tahririyat manzili:
190111, Termiz shahri,
Barkamol avlod ko‘chasi, 43.
Telefon: +998762231649

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz

Rasmiy sayt:
https://journaltersu.uz

BOSH MUHARRIR:
Abduqodir TOSHQULOV, iqtisod fanlari doktori, professor

TAHRIR HAY’ATI:

Bekpo‘lat Umurqulov, filologiya fanlari doktori, professor (bosh muharrir o‘rinbosari)
Shoxista Maxmaraimova, filologiya fanlari doktori, professor (mas’ul muharrir)
O‘ral Xoliyorov, f.f.f.d. (PhD), dotsent (O‘zbekiston)
Olmos Ulviy Binnatova, f.f.d., professor (Ozarbayjon)
Karl Rayxl, f.f.d., professor (Germaniya)
Vali Savash yelok, f.f.d., professor (Turkiya)
Dorota Silviya, f.f.f.d. (PhD), dotsent (Polsha)
Muslihiddin Muhiddinov, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Ibodulla Mirzayev, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Abdi Mamatov f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Suyun Karimov f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Muhammadxon Hakimov, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Nafas Shodmonov f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Dilmurod Quronov, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Baxtiyor Mengliyev, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Normat Yo‘ldoshev, f.f.n., dotsent (O‘zbekiston)
Abdulla Xudoyqulov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Bobonazar Murtazayev, f.f.n., dotsent (O‘zbekiston)
Asqar Eshmo‘minov, f.f.d., dotsent (O‘zbekiston)
Obidjon Shofiyev, f.f.f.d. (PhD), dotsent (O‘zbekiston)
Zafar Umurqulov, f.f.f.d., dotsent, (PhD) (O‘zbekiston)
Nurali Amonturdiyev, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Hakim Ahmedov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Ahad Shukurov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Eshnazar Jabborov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Abdumurod Arslonov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Sirojiddin Turdimurodov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Umida Raximova, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Gulchehra Begmatova, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Shoira Amonturdiyeva, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Nargis Kurbanazarova, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Muyassar Xolova, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Zaynura Qodirova, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)

Texnik muharrir: Bahodir To‘raliyev

Учредитель:
Термезский государственный университет

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM
ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

НАУЧНО-ИННОВАЦИОННЫЙ ЖУРНАЛ

Зарегистрировано Агентством информации и массовых коммуникаций при Администрации Президента Республики Узбекистан от 19 октября 2020 года под номером 1122.

Авторы несут ответственность за точность приведенных в текстах примеров, отрывков и данных. Необходимо указывать источник при копировании из журнала.

Разрешено к печати: 19.10.2020
Размер бумаги; 70x85
Печатный лист: 5.94
Офсетная печать: Офсетная бумага
Тираж: 100. Цена договорная
Заказ: 155

Печатано в «Типографии ТерГУ»
ул. Баркамол авлод 43, г. Термез

Адрес редакции:
190111, г.Термез, ул. Баркамол авлод, 43.
Телефон: +998762231649

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz

Официальный сайт:
https://journaltersu.uz

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:
Абдукадир ТАШКУЛОВ, доктор экономических наук, профессор

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Бекпулат Умуркулов, доктор филологических наук, профессор (зам. главного редактора)

Шохиста Махмараимова, доктор филологических наук, профессор (ответственный редактор)

Урал Холияров, ф.ф.ф.д. (PhD), доцент (Узбекистан)

Олмос Улвий Биннатова, д.ф.н., профессор (Азербайджан)

Карл Райхл, д.ф.н., профессор (Германия)

Вали Саваш Елок, д.ф.н., профессор (Турция)

Дорота Сильвия, PhD, доцент (Польша)

Муслихиддин Мухиддинов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Ибодулла Мирзаев, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Абди Маматов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Суюн Каримов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Мухаммадхон Хакимов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Нафас Шодмонов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Дилмурод Куронов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Бахтиёр Менглиев, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Нормат Юлдашев, к.ф.н., доцент (Узбекистан)

Абдулла Худайкулов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Бобоназар Муртазаев, ф.ф.н., доцент (Узбекистан)

Аскар Эшмуминов, д.ф.н., доцент (Узбекистан)

Обиджон Шофиев, д.ф.ф.н. (PhD), доцент (Узбекистан)

Зафар Умуркулов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Нурали Амонтурдиев, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Хаким Ахмедов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Ахад Шукуров, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Эшназар Джаббаров, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Абдумурод Арслонов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Сирожиддин Турдимуродов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Умида Рахимова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Гульчехра Бегматова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Шоира Амонтурдиева, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Наргис Курбаназарова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Муяссар Холова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Зайнура Кадирова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Технический редактор: Баходир Туралиев

Institutor:
Termez State University

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

SCIENTIFIC-INNOVATIONAL JOURNAL

Registered by the Agency for Information and Mass Communications under the President's Administration of the of the Republic of Uzbekistan on October 19, 2020 under number 1122.

The authors are responsible for the accuracy of the examples, passages and data provided in the texts. The source must be specified when copying from the journal.

Approved for printing: 19.10.2020
Size of the paper: 70x85
Printed sheet: 5.94. Offset printing.
Offset paper. Circulation: 100
Price is negotiable
Order: 155. Printed at the «Printing House of the TerSU»
43, Barkamol avlod str. Termez city.

Address of Editorial Office:
190111, Barkamol avlod str., 43,
Termez city.
Phone: +998762231649

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz

Official website:
https://journaltersu.uz

EDITOR IN-CHIEF:
Abdukodir TASHKULOV, doctor of economic sciences, professor

EDITORIAL BOARD:

Bekpulat Umurkulov, doctor of philological sciences, professor (Uzbekistan) (deputy chief editor)
Shohista Makhmaraimova, doctor of philological sciences, professor (Uzbekistan) (editor-in-chief)
Ural Kholiyorov, PhD, associate professor (Uzbekistan)
Olmos Ulviy Binnatova, doct.of philol. sciences, professor (Azerbaijan)
Karl Rayxl, doct.of philol. sciences, professor (Germany)
Vali Salvash Elok, doct. of philol. sciences, professor (Turkey)
Dorota Silvia, PhD, associate professor (Poland)
Muslihiddin Mukhiddinov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Ibodulla Mirzaev, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Abdi Mmatov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Suyun Karimov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Muhammadkhon Khakimov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Nafas Shodmonov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Dilmurod Kuronov, doct. of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Bakhtiyor Mengliev, doct. of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Normat Yuldashev, cand.of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Abdulla Khudaykulov, PhD (Uzbekistan)
Bobonazar Murtazaev, cand.of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Askar Eshmuminov, doct.of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Obidjon Shofiev, PhD, associate professor (Uzbekistan)
Zafar Umurkulov, PhD (Uzbekistan)
Nurali Amonturdiev, PhD (Uzbekistan)
Hakim Akhmedov, PhD (Uzbekistan)
Ahad Shukurov, PhD (Uzbekistan)
Eshnazar Jabbarov, PhD (Uzbekistan)
Abdumurod Arslonov, PhD (Uzbekistan)
Sirojiddin Turdimurodov, PhD (Uzbekistan)
Umida Rakhimova, PhD (Uzbekistan)
Gulchekhra Begmatova, PhD (Uzbekistan)
Shoira Amonturdieva, PhD (Uzbekistan)
Nargis Kurbanazarova, PhD (Uzbekistan)
Muyassar Kholova, PhD (Uzbekistan)
Zaynura Kadirova, PhD (Uzbekistan)

Technical editor: Bakhodir Turaliyev

МУНДАРИЖА

TILSHUNOSLIK

ЁҚУБОВ ШАРИФ МУҚИМОВИЧ
Шоир қадами етган манзиллар 7

YODGOROV SHAMSIDDIN ABDURAIMOVICH
Diniy matnlarni teolingvistik jihatdan
tadqiq qilish metodologiyasi (Qur'oni Karim misolida) 10

TURDIQULOV SHERZOD DUMINOVICH
Lingvomadaniy kodlarni aniqlashda kult omili
(Surxondaryo teotoponimlari misolida) 14

KURBANAZAROVA NARGIS SHODIYEVNA
Qo'ng'irot etnonimining shajaraviy tarkibiga oid ayrim onomastik tahlillar 17

NADIM MUHAMMAD HUMAYUN
Etnorealiyalarning milliy etnografik leksikada aks etishi
(Afg'oniston o'zbeklari misolida) 20

RAXIMOVA UMIDA DJUMAYEVNA
Shaxsh nutqi voqelanishida areal ta'sir 23

RAJABOV FERUZ UMARQULOVICH
Folklor onomastikasi va uning terminologiyasi 27

TURDIMURODOV SIROJIDDIN ESHQOBILOVICH
Nom (ot) bildiruvchi evfemik birliklarning ma'no turlari 30

MUMINOVA NILUFAR ABDURAHMONOVNA
"Temurnoma" asaridagi antroponimlarning tarixiy-etimologik qatlamlari 33

ERGASHEVA DILRABO ALLANAZAROVNA
Konsept inson ruhiy holatining ifodalanishida asosiy lingvokognitiv unsur 36

SAMIYEVA SURAYYO ORIPOVNA
O'zbek va tojik tillarida evfemizmlar va ularning sinonim so'zlar bilan aloqasi 39

NE'MATOVA YULDUZ
Ayrim tabiiy-geografik oykonimlarning leksik-semantik xususiyatlari xususida
(Namangan viloyati oykonimlari misolida) 43

MADAMIOVA RA'NO YUSUPBAYEVNA
Qoraqalpog'iston dialektal arealining leksik xususiyatlari 46

AMINI AZIZ AHMAD
Shimoliy Afg'oniston o'zbek shevalarida
dehqonchilik mahsulotlari nomlarining ifodalanishi 50

МУНДАРИЖА

QULTO‘RAYEVA SARVINOZ BAHODIR QIZI
O‘zbek tilshunosligida toponimik tadqiqotlar talqini 52

SARIYEVA ZAMIRA
Structural features of possessive pronouns in indonesian language 56

РАДЖАПОВА НАТАЛЬЯ БАЗАРОВНА
Синтаксис гендерной лексики в русском языке....58

JALILOVA MUXLISA ZAFARJON QIZI
O‘zbek tili Toyloq shevasining leksik qatlamlari 61

ADABIYOTSHUNOSLIK

АТАНИЯЗОВА МУБОРАК АБДУЛЛАЕВНА
Искандар образи Олим Шарафиддинов талқинида....64

АЛИМОВ ПАРДА
Тарихга бир назар....67

BOBOJANOV ALISHER
YULDOSHEV DILMUROD
Tanqid va badiiy ijod: adabiy jarayondagi o‘zaro munosabatlar 72

TA’LIM

RAXMATULLAYEVA SHAXODAT ZIYOTOVNA
OROMOVA NAFOSAT JO‘RAYEVNA
Adabiy ta’limda nazariy ma’lumotlar –
badiiy matn mazmunini anglashning asosiy vositasi sifatida....76

РЎЗИҚУЛ МУСТАФОҚУЛОВ
Профессор Бекпўлат Умурқуловнинг ижодий фаолиятига бир назар 80

сида холис қарашлар ва талқинларни илгари сурганлигини исботлаш билан бирга бу муносабатларда янги замон навоийшунослиги имкон қадар ҳаққоний позицияда турганлигини кўрсатади.

Хулоса қилиб айтилганда, Олим Шарафиддинов “Хамса” достонлари, хусусан, “Садди Искандарий” ҳақида фикр юритганда давр мафкуравий исканжасига қарамасдан, матн мазмуни ва бадиият қонуниятларидан келиб чиқиб фикр юритади. Шу туфайли олимнинг бу хулосалари ҳозирги навоийшунослик ва бадиий-эстетика учун ҳам муайян маъноларда илмий тажриба бўлиб хизмат қилади.

Resume. This article analyzes the views of the literary scholar Olim Sharafiddinov on the last and greatest epic of Alisher Navoi “Khamsa” “Saddi Iskandariy”. It is a comparative study of the scholar’s views on the semantic-genre and artistic features of this great epic of Hamsa. At the same time, the place of Olim Sharafiddinov’s views in modern Navoi studies is assessed.

Резюме. В статье анализируются взгляды литературоведа Олима Шарафиддинова на последний и величайший эпос Алишера Навои “Хамса” “Садди Искандарий”. Это сравнительное исследование взглядов ученых на семантико-жанровые и художественные особенности этого великого эпоса Хамсы. При этом оценивается место взглядов Олима Шарафиддинова в современной навоистике.

Filologik tadqiqotlar: til, adabiyot, ta’lim. 2024; 5
ISNN: 2181-1741 (Print)
ISNN: 2181-1725

ТАРИХГА БИР НАЗАР

Алимов Парда,
Термиз давлат педагогика институти ўзбек тили ва адабиёти кафедраси доценти, филология фанлари номзоди

Дарҳақиқат, инсоният ўтмиш зарварақлари билан фахрланади. Ана шу фахр, ифтихор, ғурур келажакни янада яхшироқ англаб етишга имконият яратади.

Кўплаб таъкидланганидек, тарихий хотирасиз келажак яратилмайди.

Муҳтарам Президентимиз Ш.М.Мирзиёев таъкидлаганларидек, “Тарихдан маълум: Ватан ва халқ тақдирига нисбатан таҳдидлар кучайган вазиятда айнан миллат фидойилари – уйғоқ қалбли зиёлилар, шоир ва адиблар, санъат намояндалари жасорат билан майдонга чиққанлар. Мамлакатимиз ўз тараққиётининг янги, юксак босқичига кираётган ҳозирги пайтда бизга жадид боболаримиз каби Ғарб илм-фан ютуқлари билан бирга, миллий қадриятлар руҳида тарбия топган етук кадрлар сув билан ҳаводек зарур”[1].

Ҳурматли Юртбошимиз етакчилигида янги Ўзбекистонни қуриш йўлида жадал ишлар олиб борилмоқда. Юртимиз қиёфаси, одамларнинг ҳаётга, жамиятга муносабати жиддий тарзда ўзгариб бормоқда. Жамиятни туб моҳиятини ўзлаштириш одамлар руҳиятига янги фикр ва янги ғояларни сингдириш бугунги даврдаги долзарб муаммолардан биридир.

Янги асрда глобаллашув, ахборот хуружи, турли реакцион оқимларнинг роли кучайиб бормоқда. Соғлом фикрли, етук, комил инсонни тарбиялашда миллий адабий меросни ўрганиш, тарихни жонли тиклаш ва унинг тўғри тафсирини бериш, холисона ўтмишни жонли тарихини яратиш муҳим аҳамиятга эгадир.

Юртимизда Учинчи Ренессанснинг тамал тоши яратилаётган ҳозирги даврда ёш авлод тарбиясида ва уни комил инсонлар қилиб тарбиялашда адабиётнинг, хусусан, тарихий романларнинг аҳамияти ўзига хосдир. Чунки ёш авлод қанчалик бадиий-тарихий романларни ўқиса, ав-

[1] Мирзиёев Ш.М. Маънавият ҳаётимизда янги куч, янги ҳаракатга айланиши керак. Республика Маънавият ва маърифат кенгашининг кенгайтирилган мажлисидаги нутқидан // Hurriyat, 2023. №49. – B. 1.

лодларимизнинг турмуш тарзи, урф-одатлари, эзгу ниятлари ва хислатлари, ўзига хос мароқли умри, тотувлиги, иноқлиги ва эскирмас анъаналари, оила ва фарзанд тарбияси, оқибат, мурувват, одамийлик ҳақида ноёб ва дурдона фикрларни топиб оладилар.

Президентимиз Ш.М.Мирзиёевнинг қуйидаги фикрлари ижодкорлар, адабиёт аҳли калбини нурга тўлдириб турибди: “Адабиёт халқнинг юраги, элнинг манфаатини кўрсатади. Бугунги мураккаб одамлар қалбига йўл топиш, уларни эзгу мақсадларга илҳомлантиришда адабиётнинг таъсирчан кучидан фойдаланиш керак”.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2006 йил 25 августда ПҚ-451-сон “Миллий ғоя тарғиботи ва маънавий-маърифий ишлар самарадорлигини ошириш тўғрисида”ги қарори, 2016 йил 13 майдаги ПФ-4797-сонли “Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университетини ташкил этиш тўғрисида”ги, 2017 йил 12 январдаги “Китоб маҳсулотларини чоп этиш ва тарқатиш тизимини ривожлантириш, китоб мутолааси ва китобхонлик маданиятини ошириш ҳамда тарғибот қилиш бўйича комиссия тузиш тўғрисида”ги Фармони ҳам мазкур фаолиятга тегишли меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар, 2017 йил 17 февралдаги ПҚ-2789-сонли “Фанлар академияси фаолияти, илмий-тадқиқот ишларини ташкил этиш, бошқариш ва молиялаштиришни янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги, 2017 йил 24 майдаги ПҚ-2995-сонли “Қадимий ёзма манбаларни сақлаш, тадқиқ ва тарғиб қилиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори юртимизда китобхонга нисбатан совуқ муносабатни йўқ қилди, китобларнинг адади кўпайди, китоб улуғ ва муқаддас манба, авлодларнинг ҳеч нарсага алмаштирилмайдиган, инсон руҳиятини фақат бойитадиган, юксалтирадиган бебаҳо хазина деган тасаввур янада аниқлаштирилди, элимиз китобга қайта бошлади, ижодкорларнинг иззат-ҳурмати оша бошлади.

Китоб ўқиш кундалик эҳтиёж ва зарурият бўлиши керак. X асрнинг атоқли олими андалусиялик Ибн Рушд умри давомида фақат икки кеча китоб ўқимаган: бири уйланган ва иккинчиси отаси вафот этган кечада. Тобеинпардан Урва ибн Зутайр розияллоҳу анҳу ҳаётида бир марта китоб (Қуръон) ўқишни тарк қилган. Оёғи кесилиб, ҳушидан айирилган, оғриқ зўридан.

Ўтмишда ўзбек хонадонларида чироқ ёруғида китобхонлик қилишган. Китоб ўқиган одамнинг мавқеи юқори бўлган. Бир мисолни келтириб ўтишни жоиз деб билдик. Абдулла Қодирийнинг “Ўткан кунлар” романини чироқ ёғдусида оила аъзолари ўқишган.

Афсус... Илмда юқори чўққиларга эришган китобсевар халқнинг ворислари китоб ўқимай қўйди. Баҳона “Ахборот асри”, “Технология замони”, “Вақтнинг етишмаслиги”. Бундан эса миллатнинг билим савияси, дунёқараши, фикрлаш доираси торайиб бормоқда. Айниқса, ёшларнинг қизиқишлари ва билимлари саёз. Ижтимоий тармоқлардаги фикрни ўлдирадиган шов-шувли гаплар, турли хил бизнесга айланган спорт ва санъат, оммавий маданият.

“Қўл телефон” ишни тез бажаради, лекин фикрлашдан узоқлаштиради, нафсни семиртиради.

Дунёга танилган бой маданий меросимизни, Европани ўқитган, тарбиялаган буюк боболар ҳаётини билиш, янада оммалаштириш, ҳаётий қўлланма даражасига кўтариш, ёшларда ўтмишимизга хос фахр, улуғворликни, кўтаринки руҳни сингдириш барчамизнинг вазифамиздир. Ўзини миллий маданиятини кўтарувчи етакчи омил ўтмишдир. Ҳануз қанча ўқилмаган нодир қўлёзмалар, буюк мутафаккирларнинг ҳали ўрганилмаган ҳаётининг бебаҳо саҳифалари ётибди тадқиқотчисини кутиб. Ҳа, халқимизнинг шонли тарихининг ўқилмаган, ноёб дурлари бор.

Исбот талаб қилмайдиган бир ҳақиқат: инсон бу дунёга фақат мол-дунё топиш, роҳат-фароғатда яшаш учун келмайди. Инсоннинг юксак фазилатлари, фикр ва дунёқарашининг кенглиги, билимдонлиги, ўткир ақл соҳиби бўлиши ҳамма даврлар учун мезон бўлиб келган. Ҳурматли Юртбошимизнинг ташаббуслари билан ўрта мактабни битирган ёшларни олий ўқув юртларига қамраб олиш даражаси ошмоқда, янги олийгоҳлар ташкил этилмоқда.

Аммо бизни китоб мутолаа маданияти қизиқтиради. Юқорида таъкидлаганимиздек, китоб ўқишни, яъни китоб мутолааси юксак маданият, тараққиётнинг бош устуни эканлигини унутмоқдамиз. “Спарк” учун китоб ўқимайлик. Китоб мутолааси ҳар бир хонадоннинг зарурий маънавий юмуши, қалб тўридаги чуқур майли ва истаги бўлиши керак. Гўзал ахлоқ, чиройли турмуш маданияти, етуклик, инсоний фазилатлар, камолот – китобларда яширин.

Улуғ Гётенинг машҳур бир гапи бор: ҳақиқий истеъдод ато қилинган киши буюк ўтмишдошлар билан муомала қилишга ички эҳтиёж сезади ва ушбу эҳтиёж унинг юксак истеъдодидан дарак беради.

Ўзбек тарихий романчилиги ривожида А.Қодирий, М.Т.Ойбек, К.Яшин, Н.Сафаров, М.Исмоилий, Ҳ.Ғулом, П.Қодиров, Х.Тўхтабоев, М.Қориев, Мирмуҳсин, Асад Дилмурод, Муҳаммад Али, Эркин Самарқанд, Саъдулла Сиёев, Омон Мухтор, Й.Шамшаров ва бошқалар адиблар муносиб ҳис-

са қўшдилар. Аслида гап асарларнинг ғоявий-бадиий моҳияти ҳамда китобхон қандай қабул қилиши билан боғлиқ.

Ҳозирда Исажон Султоннинг “Генетика”, “Боқий дарбадар”, “Алишер Навоий” каби романлари ўзбек адабиётида ноанъанавий ва ўзига хос хусусиятга эга бўлган асарлардан ҳисобланади. Лекин бу асарларнинг бадиий қийматини ва уларда юкланган поэтик юкни давр шиддати белгилайди. Китобхон эса бир хил тугайдиган, шаблонга тушиб қолган, мужмал фикрлардан чарчади. А.Мухторни ўзбек романчилигига янги воқелик ва янги услубни олиб кирганини унутиб келмоқдамиз. Ш.Холмирзаевнинг романчиликдаги маҳорати ҳақида “гап” ҳам бўлмайди. Бизнинг фикримизча, ўзбек адабиётида яратилган кўплаб романларга танқидчилик ўз баҳосини бергани йўқ, яъни баҳосини кутмоқда.

Биз асосан тарихий романлар ҳақида мулоҳаза юритишни ўз олдимизга мақсад қилиб қўйганмиз.

Халқ – тарих ижодкори, унинг субъектидир. Тарихсиз юксак келажак йўқлиги аллақачон исботланган. Мудом тарихга қайтамиз, унинг сирли қаъридан сирли жумбоқларга жавоб топамиз. Ўтмишимизни безайдиган улуғ алломалар бизга дастуриламал ва йўлчи юлдуздир. Улар ҳақида асар ёзиш, ўтмишни улуғлаш, айтилмай қолган донолар ҳикматини варақларга тизиш, китобхонга қайтиш ҳозирги авлоднинг ҳаётий бурчидир.

Ўзбек романчилигининг пайдо бўлиши А.Қодирий номи билан боғлиқ.

“Модомики, биз янги даврга оёқ қўйдик, - деб ёзган эди А.Қодирий, - бас, биз ҳар бир йўсинда ҳам шу янги даврнинг янгиликлари кетидан эргашамиз ва шунга ўхшаш достончилик, романчилик ва ҳикоячиликларда ҳам янги асарлар яратишга, халқимизни, шу замоннинг “Тоҳир ва Зуҳра”лари, “Чор дарвиш”лари, “Фарход ва Ширин”ни ва “Баҳром гўр”лари билан таништиришга ўзимизда мажбурият ҳис этамиз.

Ёзмоққа ниятлаганим бу – “Ўткан кунлар” янги замон романчилиги билан танишиш йўлида кичкина бир тажриба, яна тўғриси, бир ҳавасдир. Ҳар бир ишнинг ҳам янги – ибтидоий даврида талай камчиликлари билан майдонга чиқиши, ақлларининг етишмаклари ила аста-секин тузалиб, такомилга юз тутиши, табиий бир ҳолдир. Мана шунинг далдасида ҳавасимда жасорат этдим, ҳаваскорлик орқасида кечадиган қусур ва хатолардан чўчиб ўтирмадим.

Мозийга қараб иш кўриш, жанрлик, дейдилар. Шунга кўра, мавзуни мозийдан, яқин ўтган (замонлардан) кунлардан тарихимизни энг кўп, қора кунлари бўлган кейинги “хон замонлари”дан бошладим”.

Шундан буён бир асрга яқин вақт ўтди. Адабиётда маълум даражада реалистик тўлқин туғилди, тарихий воқеа-ҳодисаларни реалистик, ижтимоий, психологик тасвирлашда тарих муаммосини бадиий ечишда маълум ютуқларга эришилди. Бу машаққатли тадқиқий жараёнда Миён Бузрук, Сотти Ҳусайн, Иззат Султон, Матёқуб Қўшжонов, Озод Шарофиддинов, Лазиз Қаюмов, Умарали Норматов, Ҳомил Ёқубов, Азим Раҳимов, Норбой Худойбердиев, Пирмат Шермуҳаммедов, Ҳотам Умуров, Акрам Каттабеков, Санжар Содиқ, Қозоқбой Йўлдошев, Йўлдош Солижонов, Адҳамбек Алимбеков ўз иқтидори даражасида иштирок этишган.

Танқидчи Адҳамбек Алимбековнинг уқтиришича, кейинги икки ўн йилликда юзга яқин роман яратилди, уларнинг аксар қисми тарихий мавзудадир. Булар Б.Аҳмедовнинг “Амир Темур”, П.Қодировнинг “Она лочин нидоси”, “Шоҳруҳ ва Гавҳаршодбегим”, Муҳаммад Алининг “Улуғ салтанат”, Эркин Самандаровнинг “Султон Жалолиддин”, Саъдулла Сиёевнинг “Яссавийнинг сафари”, Асад Дилмуроднинг “Маҳмуд Таробий”, Х.Бегматовнинг “Машраб”, Омон Мухторнинг “Ишқ аҳли” романлари, тарихий-биографик типдаги асарларида тарихга тўғри ёндашиш, мафкура тизимидан холислик сезилади.

Ҳозирги кунда ҳам тарихий романларнинг ажойиб намунаси, ғоявий-бадиий етуклиги, тасвирнинг пухталиги билан кўз ўнгимизда А.Қодирий, М.Т.Ойбек, О.Ёқубов, П.Қодировнинг ўтган асрда ёзган романлари гавдаланади. Бугунги кунда ҳам қўлма-қўл ўқилаётган, китобхонни ўзида тасвир жилоси билан сеҳрлаб қўяётган романлар борми, деган саволга жавоб беришга бироз шошилмадик. Аслида роман жанрининг бадиий қонуниятлари анча мураккаб. Бу ҳақида назарий қарашларни муаллифлар ўзлари билдиришган.

XIX асрда немис файласуфи роман жанрига қўл тегизди. Рус адабиётшунослиги В.Г.Белинский романни “индивидуал эпоси” деб атаган. Бу жанр айрим шахсларнинг ички дунёсини очишда чегарасиз имкониятга эга жанрдир. Унинг назарий қонуниятлари, жанр сифатида яшаш усули очиб берилмаган. Хусусан, С.Айнийнинг “Қуллар” романида вақтнинг чегараси анча узоқ.

Мавриди келгани учун ҳозирги яратилаётган романларда воқеаларнинг ифода тарзи, сюжет ривожи ва қурилиши ҳақида айрим мулоҳазаларни билдиришни лозим топдик. Адабиётшунос олим Д.Қуроновнинг фикрича, романда дунё ва даврни билиш, ҳикояда эса конкрет ҳаётий воқеа туради. Ф.Достоевский романда полифоник тасвирни бошлаб берди.

О.Ёқубовнинг “Осий дунё”, О.Мухторнинг қатор романлари, Х.Дўстмуҳаммаднинг “Бозор”, Т.Рустамовнинг “Капалаклар ўйини”, А.Нурмуродовнинг “Қон ҳиди”, У.Ҳамдамовнинг “Исён ва итоат”, “Сабо ва Самардор”, Л.Бўрихоннинг “Шоҳирамадаги одамлар”, И.Шомуродовнинг “Мағлубият” ва “Одамхўр” романлари маълум изланишлар ва экспериментларга бойлиги билан қизиқарлидир.

ХХ асрда бадиий ижодда эсселашиш жараёни бўлди. Бунда кўпроқ воқеаларга маълум қабул қилинган ёндошишлар асосида эмас, муаллифнинг ўз дунёқараши нуқтаи назаридан ёндошилади. Воқеа ва ҳодисаларни муаллиф ўзи кўргандай тасвирлайди.

Гап романнинг узун-қисқалиги ҳақида бормайди. Масала ҳаёт тафсилотининг қанчалик кенг қамровига боғлиқ. Нормурод Норқобиловнинг “Дашти далаларда”, Туроб Мақсуднинг “Илинж”, Зулфия Қуролбой қизининг “Армон асираси” ва “Машаққатлар гирдоби”, Жаббор Ҳалилнинг “Довул” ҳамда “Тақдир бекатлари”, Саломат Вафонинг “Ованинг кўрган-кечирганлари”, Ҳабиб Темировнинг “Қасос ва муҳаббат” романларида мавзулар яхши танланган. Инсон ва табиат, инсон ва жамият, яхшилик ва ёмонлик ҳам, инсоннинг эзгу хислатлари ҳам қаламга олинган. Нормурод Норқобилов ўз асарида инсон ва табиат муносабатини олиб чиқади. Ҳамма биладиган бир хулосага келади. Табиат – инсондан устун. Бу эса асарга қўйиладиган ғояни хиралаштиради. Ш.Бўтаевнинг “Темирйўл” романини ҳеч иккиланмай ишлаб чиқариш асари дейиш мумкин. Иттифоқ даврида бирор бир йирик иншоот қурилса, асар ёзиларди. Ҳолбуки, бу нарса бадиий асарнинг мавзуси эмас, матбуотнинг кундалик хабаридир.

Мустақиллик йилларида Зулфия Қуролбой ўз асарларида инсоннинг оғриқ ҳаётини, дардини, армони, машаққатлар гирдоби тасвирини анча таъсирли тарзда ўзига хос бера олган. Зулфия Қуролбой қизи асарлари дард билан ёзилган, оғриқ билан ўқилади.

Адабиётшунос олим Йўлдош Солижонов “Янги аср насри манзаралари” мақоласида бир нарсани кўп таъкидлаб ўтади. Ёзувчи муаммо қўяди ва ечади. Адабиёт муаммолар ечиш қуроли эмас, балки руҳий эҳтиёждир. Ёзувчи Жаббор Ҳалилов “Довул” ва “Тақдир бекатлари” романларида воқеликнинг қуруқ тасвирини беради.

Ҳозирги А.Қодирийнинг “Ўткан кунлар”, “Меҳробдан чаён”, Чўлпоннинг “Кеча ва кундуз”, А.Қаҳҳорнинг “Сароб”, М.Т.Ойбекнинг “Қутлуғ қон”, “Навоий”, П.Қодирийнинг “Уч илдиз”, “Қора кўзлар”, “Юлдузли тунлар”, “Авлодлар довони”, Шуҳратнинг “Олтин зангламас”, “Шинелли йиллар”, А.Мухторнинг “Давр менинг тақдиримда”, “Чинор”, О.Ёқубовнинг “Улуғбек хазинаси”, “Қўҳна дунё”, “Диёнат”, С.Аҳмаднинг “Уфқ” трипеяси, Ў.Ҳошимовнинг “Икки эшик ораси”, “Тушда кечган умрлар”, Мурод Муҳаммад Дўстнинг “Лолазор”, Тоғай Муроднинг “Отамдан қолган далалар”, “Бу дунёда яшаб бўлмайди”, Х.Дўстмуҳаммаднинг “Бозор”, Ш.Холмирзаевнинг “Динозавр”, Улуғбек Ҳамдамнинг “Мувозанат” романларида миллат тақдиридаги масалалар ҳаётнинг кенг қамровли тасвири, бадиий қуввати билан ажралиб туради.

Муҳаммад Алининг “Улуғ салтанат” тетрологиясида асарнинг бадиий савиясидан қатъий назар Темурийлар даврининг бадиий тарихи очилган.

Сўнгги йилларда яратилган ўзбек тарихий романлари мавзу доираси анча кенгайди, полифоник оҳанглар ва шаклий изланишлар даврини бошидан кечирмоқда, дейиш мумкин. Фақат жаҳонга чиқадиган ва унинг андозаларига тўғри келадиган романларни қачонгача кутиб яшаймиз? Бунинг учун адибларимиз ўзимиздаги мавжуд тажрибаларни, хусусан, фольклорга хос услубни, халқ достонига хос чиройли ифода йўлини, шунингдек, қардош, шарқ, ғарб, рус ёзувчиларининг ижодий тажрибаларини ўрганишлари керак бўлади.

Шу ўринда филология фанлари номзоди Шоира Дониёрованинг фикрларини эслатиш жоиздир: “Жаҳон насри, жумладан, романчиликнинг асосий адабий-эстетик категорияси тарихийликка асосий эътибор берилмоқда. Бадиий насрда тарихийлик мезони тарихий-роман, тарихий муҳитни кенг тасвирлашдаги асосий омиллардан бирига айланиб бормоқда. Бу жиҳатдан ўзбек миллий романчилигини кузатсак, машҳур тарихий шахслар ҳаёти асосида яратилган асарлар сюжетида ҳам, протипи реал ҳаётда мавжуд бўлмаган тўқима образ ёки воқеалар силсиласида ҳам, қаҳрамонлик нутқида ҳам тарихийлик бош ижодий тамойил сифатида бўй кўрсатганидан воқиф бўламиз”. (“Жаҳон адабиёти” 1/2009, 1-сон, 132-бет).

Ш.Юсупов, А.Расулов, Қ.Йўлдошев, Н.Раҳимжонов, И.Ёқубов ва бошқа олимларнинг тарихий романлар ҳақидаги мақолалари эълон қилинди. Лекин тарихий романлар ўзларининг ғоявий-эстетик, ғоявий баҳосини олгани йўқ.

Исажон Султоннинг “Боқий дарбадар” романи иймонсиз, сабрсиз, қаноатсиз одамларнинг нафс балоси йўлидаги аянчли қисмати берилган. Профессор Қозоқбой Йўлдошев бу асарни одамзодни огоҳлантириш, ёвузлик ва ўз кучига ошиқча баҳо беришдан қайтаришга бўлган бадиий даъват деб атайди. Профессор Д.Қуроновга ва шоир Раҳимжон Раҳмат бу асарга ижодий тажриба сифатида қарашган.

Қозоқбой Йўлдошевнинг яна бир фикрини келтиришни лозим топдик: тарихни тасвирлашда

айрим ёзувчиларимиз (тарихий тасвир) воқелик силсиласини очишдан кўра тарих яратган одам ва руҳий кечинмалари тасвирига кенг ўрин бермоқда. Хусусан, Муҳаммад Али “Улуғ салтанат” тетрологиясининг “Мироншоҳ” асарида якка шахснинг тарих тараққиётига тутган эътиборни қаратди.

Ёзувчи Омон Мухторнинг “Хотин Подшоҳ” романида туркий халқлар ҳаётидаги кескин бурилиш даврида Бухоро салтанатини бошқарган Ойнур тимсоли берилади. Бадиий адабиётда Бухородаги туркийлар билан форслар нозик муносабати ўз ифодасини топган. Бу асар бадиий битикдан кўра маърифий йўналишдаги асарга ўхшайди. Асарда ижодий ихтиро, поэтик топқирлик кўзга ташланмайди.

Хуллас тарихий раманчиликда кўплаб ижодий изланишлар давом этмоқда. Бу қандай самара беришини келажак кўрсатади. Муҳаммад Али, Исожон Султонов шу соҳада ижодий маҳорати билан бошқалардан ажралиб туради. Исожон Султоновнинг Навоий романи воқеликни ифодалаш санъати ҳамда образга ғоявий юк бериш даражаси билан бошқа асарлардан фарқ қилади. Тарих тарихда. Унга ёндошишда холисликни унутмаслик керак. Яратилаётган асарлар тарихий ҳужжат эмас, тарихнинг бадиий талқини эканлигини англаш зарур.

Resume. A truth that does not require proof: a person does not come to this world only to find wealth and live in pleasure. A person’s high qualities, breadth of thought and worldview, knowledge, sharp mind have been the criteria for all times.

In this article, the stages of development of the current Uzbek historical novel and researches are highlighted. the analysis includes a number of novels created in recent years, a number of historical novels are commented on.

Резюме. Истина, не требующая доказательств: человек приходит в этот мир не только для того, чтобы обрести богатство и жить в удовольствиях. Высокие качества человека, широта мысли и мировоззрения, знания, острый ум были критериями во все времена. В данной статье освещены этапы развития и исследования современных узбекских исторических романов. в анализ включен ряд романов, созданных за последние годы, прокомментирован ряд исторических романов.